

проти мене за підборюванням Абді–Аширта. Нехай володар вислухає слова свого слуги і відправить гарнізон для захисту міста, поки лучники не придуть... У мене нічого не має» [12, с. 149–145]. Ріб–Адді відправляв інші листи, однак, нам відомо, що допомоги від Ехнатона він не дочекався і надалі Ріб–Адда зникає зі сторінок історії.

Згодом ситуація в регіоні змінилася і вже спадкоємець Абді–Аширта – Азуру пише Ехнатону про зростаючу могутність хеттів в регіоні, побоюючись агресії з боку царя хеттів. Сирійські держави поступово повністю підпали під вплив хеттів. У результаті протягом декількох років Ехнатон втрачає значну частину своїх володінь в Азії. Сирія була втрачена для Єгипту назавжди. Фараон XIX династії Сети I намагався відновити єгипетське панування в Палестині. За його сина Рамсеса II влада хеттів в регіоні вже була занадто сильною [8, с. 143].

Таким чином, поглинений у релігійно–політичну реформу всередині держави, фараон Ехнатон не приділяє необхідної уваги зовнішньополітичним зносинам. Листи Амарнського архіву демонструють нам, що фараон не мав вроджених дипломатичних здібностей свого батька, у відносинах з сусідніми правителями поводив себе зухвало і зневажливо. Ехнатон, свідомо обравши образ релігійного лідера на протипагу образу фараона–воїна, врешті решт втрачає контроль над міжнародною ситуацією, програвши хеттам Єгипетські володіння в Сирії. Зовнішні невдачі Ехнатона, ймовірно, викликали невдоволення політикою фараона в придворних колах.

Список використаних джерел

1. Перепелкин Ю. Я. История Древнего Египта. – Санкт–Петербург, 2000. – 559 с. // Pereplkin Ju. Ja. Istoria Drevnego Egipta. – Sankt–Peterburg, 2000. – 559 s.
2. Чабб М. Здесь жила Нефертити. Археологические раскопки в Тель–эль–Амарне / Пер. с англ. Н. Г. Коваленской. – Москва, 1961. – 143 с. // Chabb M. Zdes zhila Nefertiti. Arheologicheskie raskopki v Tell–el–Amarane / Per. s angl. N. G. Kovalenskoy. – Moskva, 1961. – 143 s.
3. Altman A. The Mittani Raid on Amurru (EA 85:51–55) Reconsidered // *Altorientalische Forschungen*, Vol. 30/2, 2003. – P.345–371.
4. Berman M. Overview of Amenhotep III and His Reign in D. O'Connor and E. H. Cline (eds.), *Amenhotep III. Perspectives on his Reign*. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998. – P.1–27.
5. Darnell J. C., Manassa C. *Tutankhamun's Armies: Battle and conquest during ancient Egypt's late 18th Dynasty*. – Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2007. – 280 p.
6. Davies N. de G. *The rock tombs of El Amarna. Part II: The tombs of Panehesy and Merya II*. – London, 1905. – 48 p. + XLVII pl.
7. Dodson A. *Amarna sunset: Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb and the Egyptian Counter–Reformation*. – Cairo, 2009. – 207 p.
8. Hall H. R. *Egypt and the External World in the Time of Akhenaten* / H. R. Hall // *JEA*. – 1921. – Vol.7. – P.39–53.
9. Healey E. *The Decorative Program of the Amarna Rock Tombs: Unique Scenes of the Egyptian military and Police* // *Egyptology in Australia and New Zealand 2009. Proceedings of the conference held in Melbourne, September 4th–6th*. – BAR International Series 2355, 2012. – P.27–39.
10. Ladynin I. A. *Year 12 of Akhenaten in the Context of the Near Eastern Political and Military History* // *Cultural Heritage of Egypt and Christian Orient*, Vol.5, 2010. – P.143–164.
11. Lichtheim M. *Ancient Egyptian Literature. Volume II: The New Kingdom*. – Berkeley, 1976. – 239 p.
12. Moran W. *Amarna Letters*. – Johns Hopkins University Press, 1992. – 448 p.
13. Niebuhr C. *The Tell el Amarna Period. The Relations of Egypt and Western Asia in the Fifteenth Century B.C. According to the Tell El Amarna Tablet*. – London, 1903. – 62 p.
14. Redford B. D. *Akhenaton. The Heretic King*. – Princeton – New Jersey, 1987. – 254 p.

Zapletniuk O. A., post–graduate student of Kyiv National Taras Shevchenko University Faculty of History, Department of Ancient and Medieval History (Ukraine, Kyiv), dgadefra@mail.ru

International relations of Egypt during the reign of the pharaoh Akhenaten

The article describes the history of the reign of the Egyptian Pharaoh Akhenaten (1349–1333 B.C.). The article describes the main aspects of Akhenaten's international policy, which has not adhered to the position of diplomatic maneuvering, that was successfully implemented by his father Amenhotep III. This situation led to the deterioration of relations with foreign rulers. The attention is paid to the relations with Tushratta, King of Mitanni, and Rib–Adda, King of Byblos.

Keywords: Egypt, Akhenaten, international politics, diplomacy, imperial power, the Amarna letters.

Zapletniuk O. A., аспирантка кафедри історії древнього мира і середніх століть історичного факультета, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), dgadefra@mail.ru

Египет на международной арене в период правления фараона Эхнатона

Анализируется история периода правления египетского фараона–реформатора Эхнатона (1349–1333 гг. до Р.Х.). Рассматриваются основные аспекты международной политики Эхнатона, который не придерживался позиции дипломатического лавирования, успешно воплощаемого его отцом Аменхотепом III. Это привело к ухудшению отношений с иностранными правителями. Значительное внимание уделяется отношениям Эхнатона с царем Митани Тушираттой и царем Вифлоа Риб–Аддой.

Ключевые слова: Египет, Эхнатон, международная политика, дипломатия, царская власть, Амарнские письма.

* * *

УДК 930.1.7.045(477)

Бабкова Н. В.,
старший лаборант кафедри історії України і
всесвітньої історії, Харківська державна
академія культури (Україна, Харків),
akademikxdak@gmail.com

ГЕНЕЗА ТА СТАНОВЛЕННЯ АТРИБУТУ ВІЙСЬКОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА XVI – XVIII СТ.

Розглядається генезис та історичні витоки формування бунчуків, як складової частини цілісного комплексу клейнодів кошових отаманів та гетьманів українського козацтва. Аналізується етимологія походження терміну та подається коротка історична довідка використання бунчуків різними народами. Визначаються основні сфери використання бунчуків в якості особистих знаків козацьких керманців. Відмічаються подібності та відмінності в зовнішньому оздобленні і кольоровій гамі бунчуків кошових отаманів Війська Запорозького низового та гетьманів козацької держави.

На основі дослідження різної наукової літератури та історичних джерел, використання історичного, історико–порівняльного та історико–хронологічного методів аналізується специфіка формування та розвитку козацьких бунчуків у XVII – XVIII століттях. Вивчення зовнішніх конструктивних особливостей атрибутів козацької військової влади дозволило виявити основні історичні та культурні традиції у прикрашанні бунчуків: польську й турецьку.

Ключові слова: бунчук, військові кампанії, кошовий отаман, гетьман козацької держави.

Історія українського козацтва завжди викликала неабиякий інтерес серед науковців. Як результат, ще в XIX ст. з'явилися як загальні, так і спеціальні роботи з історії козацтва. Не оминув цей процес і козацької символіки, хоча більшість праць була присвячена

становленню та розвитку прапорництва й сфрагістики. Така ж тенденція простежується і в сучасній українській науці. Хоча останнім часом відмічається посилення інтересу до артилерійського парку козацької держави середини XVII – XVIII ст., його перетворення на гетьмансько-старшинський клейнод. Висвітлення ж історії становлення й еволюції інших атрибутів козацької влади: булави, пірнача, литаврів та бунчука, носить доволі енциклопедичний характер. Це пов'язано із невеликою кількістю збережених до нашого часу архівних та письмових матеріалів, які б дали змогу реконструювати зовнішній вигляд зазначених козацьких атрибутів.

Козацький бунчук, як окремих клейнод українського козацтва поки що в спеціальних історичних працях або наукових розвідках не знайшов свого висвітлення. В певній мірі, у XIX ст. цього питання торкалися М. М. Сементовський [23] та Д. І. Яворницький [29]. Розглядаючи побут українського козацтва, автори описали відомі їм бунчуки, що в позаминулому столітті зберігалися в Преображенському соборі Санкт-Петербургу. І. К. Свешніков [22] у своїй фундаментальній праці присвяченій битві під Берестечком, подав реконструкцію наверх та способу кріплення волосся до козацьких бунчуків середини XVII ст. Сучасні вчені Ю. К. Савчук [20], Т. Р. Ковалець [15] проаналізувавши архівні матеріали, подали не лише перші задокументовані згадки про використання козаками бунчуків, але й детальний опис бунчука – особистого штандарту Кирила Розумовського. Наукова стаття Г. Халимоненка [27], присвячена етимологічному походженню терміна «бунчук» і його використанню в різноманітних мовних практиках, що сприяло доповненню інформації про місце бунчуків в культурі кочових народів.

Тому метою даної статті є – на основі наявної у різних джерелах інформації простежити історію побутування бунчуків, як одного з клейнодів українського козацтва, виявити відмінності у їх оформленні в середовищі Війська Запорозького низового та козацької держави середини XVII – XVIII ст.

Серед всього комплексу козацьких клейнодів, одне з головних місць займав бунчук. За визначенням Д. І. Яворницького: «бунчуком називалася проста, пофарбована чорною фарбою палиця, завдовжки чотири з половиною аршини, на верхівку якої набивали мідяну, іноді позолочену кулю, а під неї вкладали фарбоване біле або чорне волосся з кінського хвоста з чотирма чи шістьма косами поверх волосся. Зважаючи на призначення бунчука, запозичили його козаки у турків» [29, с. 229]. Дослідник Г. Халимоненко, проаналізувавши походження терміну «бунчук», дійшов висновку, що тюрське *bunçuq* утворилося в результаті композиту *bon* «шия» та *tuğ* «штандарт». І хоча, проблема тюрської лексеми остаточно не розв'язана, автор стверджує, що слово «бунчук» запозичене з тюрської мови, в якій воно було тотожне українському терміну [27, с. 31].

За легендою, бунчук, як військовий символ, бере свій початок із часів халіфа Абу Бакра (573–634 рр.) – нащадка пророка Мухаммеда [25, с. 111]. У тюрських народів для означення бунчука більш відома лексема «туг», що розцінювався як атрибут верховної влади. Крім того, він виступав маркером рангу придворного чиновника, статусного подарунку, що підвищував соціальне положення людини. У ранніх Османів, султани виступали

у бойові походи під своїм прапором і сімома або дев'ятьма тугами – кінськими хвостами, що висіли на шесті та увінчувалися золотою кулею. Правителі, підопічні султана мали меншу кількість бунчуків: санджак бей і мир-лівас – один туг, бейлер-бей – два; візир – три; а великий візир – п'ять [26, с. 121]. Від турків бунчук перейняли поляки, для яких він став одним із символів коронного та польного гетьманів кварцяного війська. З середини XVII ст. завдяки Яну III Собеському бунчук став і королівською інсигнією [31, с. 62].

В середовищі українського козацтва появу бунчуків історична традиція пов'язує з ім'ям польського короля Стефана Баторія «... був пожалуван бунчук і Запорозькому війську, але був він із білого волосся з червоними нитками» [14, с. 186]. Однак вчені, проаналізувавши наявні джерела, виявили, що 1578 р. козакам було надано лише прапор, а всі інші клейноди – літописна легенда. Початком сталої традиції використання бунчуків, Т. Р. Ковалець визначає битву козаків із кримськими татарами восени 1626 р., де запорожці настільки зраділи своєму трофеєві, що негайно почали і «один стриженій знак із кінських хвостів возить те товариство» [15, с. 81].

Як і в польській військовій традиції, в козацькому гурті, цей клейнод був особистим знаком військових керманів. Під час козацько-польської війни 1638 р. над козацьким полковником несли бунчук. «Ішли три тисячі козаків, граючи на шоломийках, б'ючи в барабани, з корогами та зі знаком над старшим полковником, тобто під бунчуком, під білим прапором з двома хвостами, прикріпленими під шефоліном і підвішеною чорною матеркою» [32, с. 69]. Аналізуючи цей уривок, П. М. Сас намагався реконструювати зовнішній вигляд цього клейноду. На його думку, до древка вгорі було прикріплене волосся у вигляді двох кінських хвостів, прикрашене чорною тканиною (магерка – особливого крою невисока чоловіча шапка) [21, с. 200]. Таким чином, бунчук Дмитра Гуни був подібний до бунчуків головнокомандувачів армії Речі Посполитої кінця XVI – першої половини XVII ст.

Достовірне уявлення про конструктивні особливості кріплення до держала козацьких бунчуків дають археологічні знахідки на полі Берестецької битви. Знайдене наверх бунчука має форму залізного наконечника списа з роздвоєною внизу втулкою, прикрашеною поперечними реберцями. У нижній частині вістря цього списа зроблено два отвори, у які вставлено дротяні кільця, до яких, судячи з усього, прикріплювали кінського хвоста [22, с. 219–220].

Окрім військових походів, бунчуки використовувалися запорожцями і під час проведення загальних рад та зустрічі послів. Легітимність тієї чи іншої ради прямо залежала від наявності на ній цього військового знака. В листопаді 1637 р. у розпал козацького виступу, очолюваного Павлом Бутом, повстанський полковник Карпо Скидан намагався зібрати та провести раду реєстровців у Корсуні, однак змушений був звідти тікати, бо «молодці шепталися про нього почали». Однак, через кілька днів більшість із них усе ж таки приєдналася до війська Павлюка. Ймовірно, що козаки не сприйняли корсунську раду всерйоз через відсутність там бунчука як офіційного клейнода [15, с. 81]. В джерелах часто застосовується і польська назва, синонімом бунчука – «гетьманський знак» або «знак гетьмана» [32, с. 66; 1, с. 124; 13, с. 330].

Перед початком національно-визвольної війни, у 1648 р., козаки, серед інших клейнодів, вручили Богдану

Хмельницькому і «... дуже модний бунчук із позолоченою галкою й деревцем» [10, с. 92]. Після перших переможних битв, гетьман на знак вдячності, відправив на Запорозжя два бунчуки, які скоріше за все мали польське походження.

У запорожців бунчуки робилися із поєднання двох кінських хвостів, пофарбованих у червоний колір, зверху була плетена з чорно-червоного волосся шапочка з-під якої йшли такого ж кольору сплетені коси, що в свою чергу переплітались нижче з волоссям хвоста. Зверху, на чверть ліктя вище, була прикріплена позолочена латунна «галка» [30, с. 35]. За іншою версією, козацькі бунчуки мали вигляд поєднаних між собою червоних кінських хвостів, до яких приєднували голівку із тонких волоссяних ниток, що для більшої окраси падали на хвост, змішуючи білий та червоний кольори, а над усім цим насаджувалася велика мідна золочена маківка. Саме такий вигляд мали бунчуки, що у XIX ст. зберігалися у Преображенському соборі Санкт-Петербурга [23, с. 28–29]. Взвзявши за основу ці описи, можна з усією впевненістю стверджувати, що в Національному музеї історії України та Херсонському обласному краєзнавчому музеї зберігається два класичних козацьких бунчуки, що виконанні у зазначеній вище кольоровій гамі та мають чотири-п'ять волоссяних ниток-косичок [7; 8].

Значно більше до нашого часу збереглося згадок про бунчук, як особистий штандарт українських гетьманів другої половини XVII – XVIII ст. В історичних джерелах неодноразово згадувався Богдан Хмельницький під бунчуком, а саме: 1649 р. – під час зустрічі польської делегації біля Переяслава. У 1650 р. бунчук везли перед гетьманом, що повертався до Чигирини; 1654 р. цей знак розвивався над гетьманом, коли той оголошував про укладання українсько-московського союзу [4, с. 318; 17, с. 496; 18, с. 217]. На початку XVIII ст. гетьман Іван Мазепа під бунчуком завітав до табору шведського короля Карла XII. Як згадував Даніель Крман це «...довга жердина, верх якої був оздоблений позолоченою кулею з великою кінською гривкою» [16, с. 53].

Щодо кольорового рішення, прийнято вважати, що саме Богдан Хмельницький, після його обрання запорожцями гетьманом, змінив на бунчуках чорні пасма волосся на білі. Тоді ж для побутового використання були засновані і малі бунчуки, що мали розмір до двох аршин. Саме вони вручалися гетьманом наказному гетьману під час виконання його обов'язків. Для розрізнення знаків гетьмана та виконуючого його обов'язки до бунчуків прив'язувалися дві срібні китиці [23, с. 29]. Таким чином, українські гетьмани прирівнювались до турецьких двобунчукових пашів – фериків – дивізійних генералів.

З історичних джерел відомо, що під білими бунчуками Хмельницький виїжджав з-під Львова у 1655 р., а Мазепа – на аудієнцію до шведського короля у 1708 р. [11, с. 188; 24, с. 135]. Реконструювати вигляд гетьманського бунчука можна на основі опису цього клейноду, що належав Петру Дорошенку. Бунчук складався із «пофарбованого біло-чорного кінського волосся, обшитий волоссяним плетеним шнурком, яблуко на ньому мідне позолочене» [5, с. 767]. Дуже схожий за цим описом бунчук на даний момент зберігається у фондах Черкаського обласного краєзнавчого музею [9]. Серед документів останнього гетьмана України Кирила Розумовського зберігся опис його бунчука «...бунчук старої срібляної позолоченої з бахромою срібляною і золотою... в середині волоса конської, на

голубой ленте при ономъ два кольца з гайкою серебряных» [20, с. 17].

Загалом же, бунчук, у складі інших клейнодів, вручався усім гетьманам України та був символом найвищої державної влади. Під час ніжинської чорної ради 1663 р. щоб запобігти обранню Якова Сомка гетьманом, запорожці поламали його бунчук. У 1668 р. для визнання легітимності гетьманства Петра Дорошенка, запорожці запрошували його на чорну раду «...и кого військо оберет, и бунчук и булаву дадут, тот у нас будет и гетманом» [2, с. 103]. Під час військових походів та мирних переговорів бунчук ставився біля гетьманського намету [12, с. 325, 508]. Перед ним схилялися усі полкові знамена.

Під час обрання гетьмана, що відбувалося за стародавніми традиціями, бунчук ставився біля столу на якому лежала булава. Після виборів гетьмана, його накривали бунчуком і прапорами [3, с. 945]. За свідченням Самовидця, під час виборів Івана Брюховецького на гетьманство, його посадили на стіл та дали бунчук [17, с. 93].

З середини XVIII ст., коли гетьманів призначав російський уряд, бунчук серед інших клейнодів несли на оксамитовій подушці. А під час молебню з приводу приїзду 13 липня 1751 р. до Глухова Кирила Розумовського генеральний бунчужний Оболенський стояв біля столу, де лежали гетьманські клейноди та царська грамота на гетьманство, з бунчуком у руках [19, с. 39; 28, арк. 56]. У разі смерті гетьмана, під час поховальної процесії бунчук несли похиленим до землі. За Московськими статтями 1665 р., після смерті гетьмана, клейноди передавалися російському воєводі у Київ, а той у свою чергу відправляв їх до Москви. Перевозилися на зберігалися бунчуки у спеціальних ящиках, що створювалися окремо для держала, окремо для навершя.

Перші задокументовані згадки про використання бунчуків, як найвищих символів козацької влади, відносяться до першої чверті XVII ст., що стало результатом тісних військових контактів із кочовою культурою. Хоча ранні козацькі бунчуки за своєю конструкцією були більше схожі на польський знак гетьмана. Впродовж активного розвитку козацтва та становлення Української держави середини XVII ст., бунчуки поділилися на два типи – гетьманські та кошових отаманів низового козацтва. Розрізнялися вони за кольоровою гамою: запорозькі оформлювалися у червоно-чорних або червоно-білих тонах. Гетьманські були білі, хоча історичні джерела подають і поєднання біло-чорних барв. Як особистий символ керівника української держави, бунчук неодноразово несли перед гетьманом під час зустрічі послів та офіційних прийомів. Після смерті гетьмана вони, як і решта клейнодів відправлялися російському воєводі, який передавав їх до Москви.

Список використаних джерел

1. Акты Московского государства, изданные Императорской академией наук. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1890. – Т.1: Разрядный приказ. Московский стол (1571–1634). – XLIV, 766 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі – АЮЗР). – СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1872. – Т.7: 1657–1663; 1668–1669. – 398 с.
3. АЮЗР. – СПб.: Типография Эттингера, 1878. – Т.9: 1668–1672. – 1037 с.
4. АЮЗР. – СПб.: Типография Пантелеевых, 1878. – Т.10: Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россиею. 1653–1654. – 838 стб.

5. АЮЗР. – СПб.: Типография Эттінгера, 1882. – Т.12: 1675–1676. – 437 с.
6. Архив Юго–Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов. – К.: В университетской типографии, 1914. – Ч.3. – Т. IV: Участие южнорусского населения в восстании Б. Хмельницкого. – 1100 с.
7. Бунчук. – Национальный музей истории Украины. – инв. № 3–1593.
8. Бунчук. – Херсонский обласный краєзнавчий музей. – инв. № О–404.
9. Бунчук. – Черкасский обласный краєзнавчий музей. – инв. №2272
10. Величко С. Літопис подій у південно–західній Росії у XVII столітті / С. Величко; [пер. із книжної укр. мови В. Шевчука]. – К.: Дніпро, 1991. – Т.1. – 720 с.
11. Грабовецкий В. В. Західноукраїнські землі в період визвольної війни 1648–1654 рр. / В. В. Грабовецкий. – К.: Наукова думка, 1972. – 172 с.
12. Джерела з історії Національно–визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / [упоряд. о. Юрій Мищик; редкол. В. А. Брехуненко та ін.]. – К.: [б. в.], 2013. – Т.2: 1650–1651 рр. – 704 с.
13. Жерела до історії України–Руси. – Львів: Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1913. – Т. VI. – Т.3: Літописні пам'ятки з року 1648–1657. – 426 с.
14. Исторический очерк о регалиях и знаках отличия русской армии / [сост. Н. Г. Николаев]. – СПб.: Издание Главного Штаба, 1898. – Т.1: Великокняжеские и царские периоды. – 340 с.
15. Ковалець Т. Р. Запорозьке військо у повстаннях 1625 та 1630 рр. в Україні: внутрішня організація і військове мистецтво: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тарас Романович Ковалець. – Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2014. – 315 с.
16. Крман Д. Подорожний щоденник (intinerarium 1708–1709) / Д. Крман; [пер. зі словац. О. та Г. Булахи]. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2010. – 260 с.: іл.
17. Летопись Самовидца о войнах Хмельницкого и междоусобиях бывших в Малой России по его смерти / [авт. пред. О. М. Бодянский]. – М.: Университетская типография, 1846. – 152 с.
18. Памятники издаваемые временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волыньском генерал–губернаторстве. – К.: В университетской типографии, 1859. – Т.4. – XV, 460, 121 с.
19. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.) / О. І. Путро. – К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2008. – Ч.1. – 239 с.
20. Савчук Ю. К. Клейноди Славного Війська Запорозького Низового / Ю. К. Савчук. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – 96 с.
21. Сас П. М. Запорозці у польсько–московській війні наприкінці Смути (1617–1618 рр.) / П. М. Сас. – Біла Церква: Видавць Олександр Пшонківський, 2010. – 510 с.: іл.
22. Свешніков І. К. Битва під Берестечком / І. К. Свешніков. – Львів: Слово, 1993. – 304 с.
23. Сементовский М. Старина малороссийская, запорожская и донская / М. Сементовский. – СПб.: Типография И. Фишона, 1846. – 64 с.
24. Січинський В. Ю. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. Ю. Січинський. – К.: Довіра, 1992. – 255 с.
25. Срезневский И. И. Запорозская старина / И. И. Срезневский. – Х.: Университетская типография, 1833. – Ч. I. – 425 с.
26. Терлецкий Н. С. Некоторые древние атрибуты мусульманских мест паломничества и поклонения (к вопросу о функциях и символизме туга) / Н. С. Терлецкий // Центральная Азия: традиция в условиях перемен. – СПб.: МАЭ РАН, 2009. – Вып.2. – С.112–149.
27. Халимоненко Г. Походження терміна «бунчук» / Г. Халимоненко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Східні мови та література. – 2010. – №16. – С.30–31.
28. Центральний історичний архів України м. Київ. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.10434. – 104 арк.
29. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький; [ред. кол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.1. – 592 с.
30. Czarnowski I. Ukraina i Zaporozie czyli Historia kozakow od pojawienia sik ich, do czasu ostatecznego przyNeczenia do Rosji / I. Czarnowski. – Warszawa: Nakiadem J. A. Breslavera, 1854. – Т.1. – 282 s.
31. Jopatecki K. Znak hetmasci: geneza, funkcje, symbolika / K. Jopatecki // Studia i Materiaiy do Historii Wojskowości. – 2006. – Т.42. – S.59–93.
32. Okolski S. Dziariusz transakcji wojennej mizdzy wojskiem koronnym i Zaporoskiem w r. 1637 / S. Okolski. – Krakow: Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1858. – 200 s.

References

1. Akty Moskovskogo gosudarstva, izdannye Imperatorskoj akademiej nauk. – SPb.: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, 1890. – Т.1: Razriadnyj prikaz. Moskovskij stol (1571–1634). – 1890. – XLIV, 766 s.
2. Akty, odnosjashiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii (dali – AJuZR). – SPb.: Tipografija Jeduarda Praca, 1872. – Т.7: 1657–1663; 1668–1669. – 398 s.
3. AJuZR. – SPb.: Tipografija Jettingera, 1878. – Т.9: 1668–1672. – 1037 s.
4. AJuZR. – SPb.: Tipografija Panteleevyh, 1878. – Т.10: Peregovory ob uslovijah soedinenija Malorossii s Velikouj Rossieju. 1653–1654. – 838 stb.
5. AJuZR. – SPb.: Tipografija Jettingera, 1882. – Т.12: 1675–1676. – 437 s.
6. Arhiv Jugo–Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennuju komisiej dlja razbora drevnih aktov. – K.: V universitetskoj tipografii, 1914. – Ч.3. – Т. IV: Uchastie juzhnorusskogo naselenija v vosstanii B. Hmel'nickogo. – 1100 s.
7. Bunchuk. – Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. – inv. № Z–1593.
8. Bunchuk. – Khersonskiy oblasnyi kraieznavchyi muzei. – inv. № O–404.
9. Bunchuk. – Cherkaskiy oblasnyi kraieznavchyi muzei. – inv. №2272
10. Velychko S. Litopys podii u pivdenno–zakhidnii Rosii u XVII stolitti / S. Velychko; [per. iz knyzhnoi ukr. movy V. Shevchuka]. – K.: Dnipro, 1991. – Т.1. – 720 s.
11. Hrabovetskyi V. V. Zakhidnoukrainski zemli v period vyzvolnoi viiny 1648–1654 rr. / V. V. Hrabovetskyi. – K.: Naukova dumka, 1972. – 172 s.
12. Dzherela z istorii Natsionalno–vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr. / [uporiad. o. Yurii Mytsyk; redkol. V. A. Brekhunenko ta in.]. – K.: [b. v.], 2013. – Т.2: 1650–1651 rr. – 704 s.
13. Zherela do istorii Ukrainy–Rusy. – Lviv: Drukarnia Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka, 1913. – Т. VI. – Т.3: Litopysni pamiatky z roku 1648–1657. – 426 s.
14. Istoricheskij очерк о regalijah i znakah otlichija russkoj armii / [sost. N. G. Nikolaev]. – SPb.: Izdanie Glavnogo Shtaba, 1898. – Т.1: Velikoknjazheskie i carskie periody. – 340 s.
15. Kovalets T. R. Zaporozke viisko u povstanniakh 1625 ta 1630 rr. v Ukraini: vnutrishnia orhanizatsiia i viiskove mystetstvo: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00. / Taras Romanovych Kovalets. – Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yurii Fedkovycha. – Chernivtsi, 2014. – 315 s.
16. Kрман D. Podorozhnyi shchodennyk (intinerarium 1708–1709) / D. Kрман; [per. zi slovats. O. ta H. Bulakhy]. – K.: Vyd. tsentr «Prosvita», 2010. – 260 s.: il.
17. Letopis' Samovidca o vojnah Hmel'nic'kogo i mezhdousobijah byvshih v Maloj Rossii po ego smerti / [avt. pred. O. M. Bodjanskij]. – M.: Universitetskaja tipografija, 1846. – 152 s.
18. Pamjatniki izdavaennye vremennoj komisiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchrezhdennoju pri Kievskom voennom, Podol'skom i Volynskom general–gubernatorstve. – K.: V universitetskoj tipografii, 1859. – Т.4. – HV, 460, 121 s.
19. Putro O. I. Hetman Kyrilo Rozumovskiy ta yoho doba (z istorii ukrainskoho derzhavotvorennia XVIII st. / O. I. Putro. – K.: Derzhavna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstv, 2008. – Ч.1. – 239 s.
20. Savchuk Yu. K. Kleinody Slavnoho Viiska Zaporozkoho Nyzovoho / Yu. K. Savchuk. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2007. – 96 s.
21. Sas P. M. Zaporozhtsi u polsko–moskovskii viini naprykintsi Smuty (1617–1618 rr.) / P. M. Sas. – Bila Tserkva: Vydavets Oleksandr Pshonkivskiy, 2010. – 510 s.: il.
22. Svieshnikov I. K. Bytva pid Berestechkom (Battle of Berestechko) / I. K. Svieshnikov. – Lviv: Slovo, 1993. – 304 s.
23. Sementovskij M. Starina malorossijskaja, zaporozhskaja i donskaja / M. Sementovskij. – SPb.: Tipografija I. Fishona, 1846. – 64 s.

24. Sichynskyi V. Iu. Chuzhyntsi pro Ukrainu. Vybir z opysiv podorozhei po Ukraini ta inshykh pysan chuzhyntsiiv pro Ukrainu za desiat stolit' / V. Iu. Sichynskyi. – K.: Dovira, 1992. – 255 s.

25. Sreznevskij I. I. Zaporozhskaja starina / I. I. Sreznevskij. – H.: Universitetskaja tipografija, 1833. – Ch. I. – 425 s.

26. Terleckij N. S. Nekotorye drevnie atributy musul'manskih mest palomnichestva i poklonenija (k voprosu o funkcijah i simbolizme tuga) / N. S. Terleckij // Central'naja Azija: tradicija v uslovijah peremen. – SPb.: MAJe RAN, 2009. – Vyp. 2. – S. 112–149.

27. Khalymonenko H. Pokhodzhennia termina «bunchuk» / H. Khalymonenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – Serii: Skhidni movy ta literatura. – 2010. – №16. – S. 30–31.

28. Tsentralnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy m. Kyiv. – F. 51. – Op. 3. – Spr. 10434. – 104 ark.

29. Yavornytskyi D. I. Istoriia zaporozkykh kozakiv / D. I. Yavornytskyi; [red. kol.: P. S. Sokhan (vidp. red.) ta in.]. – K.: Naukova dumka, 1990. – T. 1. – 592 s.

30. Czarnowski I. Ukraina i Zaporozie czyli Historia kozakow od pojawienia sik ich, do czasu ostatecznego przyjeczenia do Rosji / I. Czarnowski. – Warszawa: Nakladem J. A. Breslavera, 1854. – T. 1. – 282 s.

31. Jopatecki K. Znak hetmackski: geneza, funkcje, symbolika / K. Jopatecki // Studia i Materiaiy do Historii Wojskowości. – 2006. – T. 42. – S. 59–93.

32. Okolski S. Diariusz transakcji wojennej między wojskiem koronnym i Zaporoskiem w r. 1637 / S. Okolski. – Krakow: Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1858. – 200 s.

Babkova N. V., senior laboratory assistant of the Department of History of Ukraine and World History of the Kharkiv State Academy of Culture (Ukraine, Kharkiv), akakdemikxdak@gmail.com

Genesis and formation attribute of military authorities of the Ukrainian Cossacks in the 16–18 centuries

Here are considered the historical roots of formation and genesis of bunchuks (horsetails) as a part of the whole kleinoed complex of Kosh Otamans and Hetmans of the Ukrainian Cossacks. We analyze the etymological origin of this term and give a brief historical background of bunchuks' use by different peoples. Here are defined the basic scope of bunchuks' use as personal signs of the Cossack leaders. There are underlined the differences and similarities in exterior design and color scheme of bunchuks of Zaporizhian Host and lower Cossacks.

Through the study of diverse scientific literature and historical sources, the use of historical, historical-comparative and historical-chronological methods, the author analyzes the specifics of formation and development of Cossack colonels bunchuks in XVII – XVIII century. The study of exterior design features of the military power attributes made it possible to identify the main historical and cultural traditions of bunchuks' decoration, Polish and Turkish ones.

Keywords: bunchuk (horsetail), military campaigns, Kosh Otaman, Hetman of the Cossack state.

Бабкова Н. В., старший лаборант кафедры истории Украины и всемирной истории, Харьковская государственная академия культуры (Украина, Харьков), akakdemikxdak@gmail.com

Генезис и становление атрибута военной власти украинского казачества XVII – XVIII ст.

Рассматривается генезис и исторические истоки формирования бунчуков как составляющей части целостного комплекса клейнодов кошевых атаманов и гетманов украинского казачества. Анализируется этимология происхождения термина и дается краткая историческая справка использования бунчуков разными народами. Определяются основные сферы использования бунчуков в качестве личных знаков казацких руководителей. Отмечаются сходства и различия во внешнем оформлении и цветовых гаммах бунчуков кошевых атаманов Войска Запорожского низового и гетманов казацкого государства.

На основе изучения разной научной литературы и исторических источников, использования исторического, историко-сравнительного и историко-хронологического методов анализируется специфика формирования и развития казацких бунчуков в XVII – XVIII ст. Изучение внешних конструктивных особенностей атрибутов казацкой военной власти дало возможность выявить основные исторические и культурные традиции в украшении бунчуков: польскую и турецкую.

Ключевые слова: бунчук, военные кампании, кошевой атаман, гетман казацкого государства.

* * *

УДК 94:37,072+37,075+37,078

Білявська О. С.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
НТУУ «КПІ» (Україна, Київ),
viktory.pechyborsh@gmail.com

Навчальний процес у Київському політехнічному інституті у перші роки його функціонування (кінець XIX – початок XX ст.)

Проаналізовано різні аспекти організації навчального процесу у Київському політехнічному інституті у період промислового перевороту в Наддніпрянській Україні кінця XIX – початку XX ст., передусім реформування вищої технічної освіти, його особливості та вплив на підвищення ефективності підготовки інженерних кадрів.

Ключові слова: Рада професорів та Правління інституту, курсова та предметна системи навчання, навчальний план, наукові школи, лекції, лабораторні та практичні заняття, перевідні й випускні іспити, виробнича практика, захист дипломів.

Актуальність проблеми зумовлена пошуком способів реформування вищої освіти України. Перехід до інноваційної моделі розвитку економіки визначає принципово нову роль вищої освіти, з огляду на це політику держави спрямовано на подальший розвиток національної системи освіти, її адаптацію до нових умов розвитку суспільства, інтеграцію її у європейське та світове співтовариство, що відображено у Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.).

Русійною силою розвитку України є досягнення найвищої якості підготовки фахівців у всіх галузях розвитку держави. Вирішення цього завдання вимагає нової стратегії освіти, створення вищих навчальних закладів європейського зразка. Такий шлях спрямовано на моделювання нової організації навчального процесу на основі особистісної орієнтації, розвитку здібностей студентів, їх здатності навчатись упродовж життя.

Ці ідеї закладено у Болонському процесі, до впровадження якого приєдналась Україна. Це передбачає реформування національної системи, створення єдиного європейського простору вищої освіти. Водночас ця конвенція спрямована на збереження національної самобутності у підготовці фахівців, тому перед дослідниками постає завдання переосмислити попередній досвід організації вищої освіти, ґрунтовно опрацювати доробок педагогіки вищої школи кінця XIX – початку XX ст. Урахування уроків організації навчального процесу в КПІ у перші роки його функціонування дає можливість кращого реформування вищої освіти у незалежній Україні.

Мета статті – проаналізувати й оцінити досвід організації освітнього процесу Київського політехнічного інституту (КПІ) кінця XIX – початку XX ст. в умовах модернізації промисловості й формування вищої технічної освіти, з'ясувати його особливості та вплив на підвищення ефективності підготовки інженерних кадрів.

Об'єкт дослідження – діяльність дирекції та викладацького складу КПІ з розроблення нормативної документації стосовно управління й організації освітнього процесу, взаємозв'язок з навчальним відділом Міністерства фінансів, установами Київської адміністрації.

Предмет дослідження – форми і методи вдосконалення навчального процесу, складові компоненти системи підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Значну роль у розкритті теми відіграють дослідження українських науковців з історії КПІ [2; 22; 27], зокрема заслуговує на увагу монографія, в якій викладено